

ПОРУКЕ ВИЗАНТИЈСКЕ ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Време великих интеграционих процеса данашње Европе, указује на потребу да се сви њени народи потруде да што јасније и потпуније створе и прикажу свој духовни портрет и тако посведоче своју припадност њеном јединству. То су захтеви који изискују многе напоре и континуирани рад, јер су, у не тако давној прошлости читави блокови изворне европске духовности, чак и велики простори који су били њена древна културна колевка, искључивани из њеног јединственог плетива. Таква насиља вршена су и име многих предрасуда, посебноверских. Трагичне последице оваквих заблуда нанеле су Европи и њеном јединству неизмерно велике штете, а многи судари запада и истока претворени су у праве пљачкашке походе, какво је било освајање Цариграда од стране крсташа, 1204. године. Без сумње био је то један од најтежих културолошких злочина у европској историји. Тешко је доследно праћење ових раздобља када је све што је створено у свету византијске цивилизације лакомислено претворено у кривотворену представу о некаквом источњачком мраку и назадњаштву. Ово стање одржавали су стари, а тако дуговечни црквени расколи чије последице осећамо и данас. У раздобљу несигурних научних судова, не изненађује ни чињеница да је шире подручје Балкана, посебно онај његов део који се развио у крилу византијске цивилизације, неправедно стекао глас једног подручја које није уклопљено у целину европске културе. То је она прича о Балкану као зони немира, дивљаштва или бурету барута, а такви гласови нису утихли ни данас. Међутим, као недељиви део света, ми смо и након II светског рата упућени на превазилажење старих заблуда и неспоразума. Преко наше трагичне судбине, да сви заједно представљамо “претерано злостављане нације”, а неки и тзв. “закасне народи”, појавила се прилика да ми сами праведније и свакако тачније одредимо наш савремени етички интегритет, а посебно онај наш духовни портрет, на који је доиста пресудно утицала Византија, тачније њена закључана теолошка свест, образована и утврђена на непомућеним изворима православног учења. Снагу тих поука потврдили су и векови који су следили после пропасти византијског царства 1453. године. Ако су Османлије тада разориле политичку моћ ромејске државе, наука све убедљивије открива и доказује да им није успело да са њоме пониште и њене духовне вредности. Лишени међусобних државних граница, народи који су пали у вишедеценијско ропство једне туђе и махом непријатељске цивилизације, изградили су

јединствену и наднационалну православну екумену, духовно довољно отпорну да претраје и све страхоте једне дуге окупације у којој се тањио или сасвим нестајао идентитет појединих националних групација и заједница. У савременој науци све више се уочава појава широких међа византијске цивилизације и њене државе у којој неки научници препознају чак и неке елементе савременог “комонвелта”. С друге стране, и сва духовна кретања на Балкану, па и ширем православном подручју, пружају доказе о постојању Византије после Византије, а и ово раздобље пружа довољан број научних питања која још увек чекају на непристрасне одговоре. Занимљиво је и питање тзв. “националних школа”, у јединственом склопу византијске уметности, појава њихове зависности од Цариграда као одлучујућег центра, при чему се утицај престонице проширио не само на земље православног истока, већ допире и далеко на запад, до Сицилије, Равене и Венеције. Тако су на западу, а посебно у граду на лагунама, створене византизирајуће иконописне школе, итали-византијска у XIV-XV веку, итали-критска у XVI веку, стварајући посебну стилску симбиозу византијских облика и иконографије са елементима узетим из западноевропске ренесансе, маниризма и барока. Без обзира на очигледне упадице преузете из западњачке уметности, најчешће из предлогака савремене графике, за цело време трајања поствизантије, чије облике можемо да пратимо све до средине XVIII века, сачувано је нешто од старог свечаног и раскошног карактера раније византијске дворске уметности. Била је то уметност која је себе ставила у службу славе Христа Пантократора и овоземаљског василеуса ка Божијег намесника *vicarius Dei* на земљи и чувара једног вечног и непомеривог поретка. Никла искључиво у оваквом феудалном устројству, а окренута јединству небеске и светске власти, она је сачувала и своје трајно религиозно опредељење. Иза свих њених начела чврсто је стајала и једна веома одређена владарска идеологија, као јасан одраз византијске аутократске монархије. Овај основни социјални положај у византијском друштву трајно је одредио цео ток развоја његове уметности, чијем сјају служе и бројне јавне церемоније, државне и верске. И тај ритуал подвлачио је основну карактеристику ромејског царства, по којој је оно трајан одраз небеског царства на земљи. Такво становиште које представља и темељ саме државне идеологије, олабавило је чврсту границу између духовне и световне власти, што се испољило у односу између црквеног култа и лаичког дворског церемонијала. Овакви духовни спојеви, неминовно су утицали на програмски карактер византијске уметности, која је одувек била неодвојива од њене основне идеолошке улоге. Истина, познаје византијска уметност и продоре свтовних тенденција, посебно у време “иконокластичких” борби, вођених изузетном, скоро суровом жестином, али овакве тежње нису у Византији довеле до коначних, победоносних решења, јер је црквеној уметности убрзо враћена њена првобитна улога. Другим речима, највећа заслуга и оригинално остварење византијске уметности јесте у томе што је, кроз сликарство, дала хришћанству његов посебан уметнички израз. Данас је већ сасвим јасно да у њеној основи лежи одлучно одвајање материјалног, чулног света, од духовног света идеја, као једине реалности и домашене истине, при чему се ослања на мисаони свет византијске теологије, посебно на Григорија Великог, Григорија из Нисе и Јована Дамаскина, а не мање и на прописе Другог никејског сабора из

786. године. И док је зидно сликарство на западу тежило да га необразовани пук прихвати као “библију сиромашних”, стиче се утисак да је византијска уметност рачунала са теолошки просвећеним и образованим верницима, кадрим да брзо приме и препознају њен сложени мистички карактер. Из тих разлога уметник не ствара индивидуално дело, већ само репродукције универзалне истине и на разумљив начин излаже верске чињенице служећи се строго прописаним иконографским репертоаром.

А сада, дозволите ми да кажем неколико речи о вашем научном скупу: “Ниш и византијска уметност”. Ван сваке је сумње да је тематика овог скупа добро изабрана, као и намера да овакви састанци прерасту у редовне. Тиме ће се одати признање и самој тематици која обухвата све видове политичког и духовног живота не само града Ниша, већ и читаве регије. И још нешто. Ако се овој манифестацији осигура континуирано деловање, јавља се озбиљна могућност да се бар донекле надокнаде дуге деценије дисконтинуитета, заборављања, па и потпуног одбацивања свог властитог корена. Мирне савести можемо рећи да се наша археолошка наука, у односу на праисторију, са мањом снагом усмерила ка проучавању античког света, понашајући се као да ми нисмо његови легитимни наследници. Тек у новије време појављују се велика открића из света антике, *Felix Romuliana*, налази из Сирмијума, Костолца, Царичиног Града, Медијане, а већ до сада познати резултати мењају утисак о некаквој провинцијској уметности, никлој ван токова великих збивања далеке метрополе. С правом се може очекивати да ће се у нашој свести коначно уврежити мисао да смо на нашем подручју имали два царска града, Ниш и Митровицу, а на широком подручју некадашње државе чак две царске палате: *Felix Romuliani* и Диоклецијанову палату у Сплиту. Чињеница да је цар Константин рођен у Нишу не може избећи и пажњу ранохришћанских историчара, о чему сведоче и у Нишу откривене гробнице IV века, несумњиво сведочанство и о другим археолошким могућностима. Скуп који ће научно утврдити и све оне древне споне којима је овај савремени и напредани град повезан са оним из антике, може само да допринесе и унапреди општу културну слику овог града. Откривање свог корена не представља, дакле, сентиментално и носталгично бежање у прошлост. Напротив, овакви скупови и слични који могу да још следе, треба да делују подстицајно и да указују на будућност. Било би погрешно ако би неко закључио да они подстичу негативне тежње које воде у некакав локални патриотизам. Напротив! У нашу визију модерног Ниша, уграђена је и она ширина којом је у својем времену зрачио један напредан царски град. Нама тек предстоји духовни напор да га до краја откријемо и заволимо.

Академик др Дејан Медаковић
САНУ

(Говор са свечаног отварања
симпозијума "Ниш и Византија I",
2002. година)

